

Tämä on hyväksytty käsikirjoitus artikkelista, joka on julkaistu viroksi käännettynä teoksessa Reformatsioon 500 – vaimus kultuurimõjud, perspektiivid (koostajad R. Tasmuth, A. Burghardt, Th.-A. Pöder). EELK Usuteaduse Instituudi toimetised 25. Tallinn 2017.

Reformaatio reformaatioteoreettisesti:

Lutherin reformatorisen teologian ydin

Pekka Kärkkäinen

Tiivistelmä

Luterilaisuudessa alettiin jo varhain keskustella siitä, mikä on liikkeen teologiassa keskeistä.

Keskustelu kärjistyi kiistaksi siitä, kuka seuraa uskollisimmin Lutherin alkuperäisiä ajatuksia. Tämän seurauksena Lutherin teologia sai jo Luterilaisten tunnustuskirjojen synnyssä erityisen aseman, joka on heijastunut aina moderniin luterilaisuuteen asti. Luther kehitti näkemyksensä keskiaikaisen koulutuksen saaneena yliopistoteologina ja augustinolaissääntökunnan jäsenenä. Tutkimuksessa on paljon keskusteltu siitä, missä vaiheessa Luther irtautui keskiaikaisesta taustastaan ja mikä hänen teologiassaan oli ratkaisevasti uutta eli reformatorista. Esitelmässä hahmotellaan näitä Lutherin varhaisen teologian reformatorisia piirteitä niistä esitettyjen tulkintojen valossa.

Reformaation juhlavuotta on jo vuosisatojen ajan vietetty sen muistoksi, kun Luther 1517 naulasi tai hänen väitetään naulanneen Wittenbergin linnankirkon oveen teesejä aneita vastaan. Aneteeseissä tiivistyy protestanttisen reformaation kaksi näkökulmaan reformaation alkuun. Yhtäältä se oli osa yhden munkin ja teologian professorin projekti aikansa teologian uudistamiseen. Toisaalta, tuo projekti sai aneteesien kautta laajaa julkisuutta sen ajan yhteiskunnassa, joka laajensi Wittenbergissä alkaneen liikkeen eri maissa vaikuttaneeksi protestanttiseksi reformaatioksi. Molemmat näistä näkökulmista ovat tärkeitä, mutta seuraavassa keskityn näistä ensimmäiseen, eli Lutherin teologisen projektin keskeiseen sisältöön.

Samalla tarkoitukseni on etsiä vastausta siihen, mikä Lutherin aloittamassa reformaatioissa oli uutta ja keskeistä. Kysymys oli tärkeä jo varhaisessa luterilaisuudessa. Antinomistikiistoista alkaen monissa luterilaisuuden sisäisissä kiistoissa oli kysymys siitä, kuka on uskollisin Lutherin alkuperäiselle opetukselle.¹ Kiistat olivat tärkeä osa luterilaisen tunnustuksellisen identiteetin muotoutumista, jonka keskeiseksi symboliksi muodostuivat vuosisadoiksi Yksimielisyyden kirjaksi kootut luterilaiset tunnustuskirjat.

Sisällön kannalta luterilaisten tunnustusten keskiönä on pidetty jo Augsburgin tunnustuksesta alkaen oppia jumalattoman vanhurskauttamisesta. Sen neljännessä artiklassa mainitaan oppi vanhurskauttamisesta yksin uskosta ja artiklan sijoittumisesta voidaan selvästi päätellä sen merkittävyys tunnustuksessa.² Melancthonin kirjoittamassa Augsburgin tunnustuksen puolustuksessa ja Lutherin Schmalkaldenin opinkohdissa vanhurskauttamisoppi saa vielä selkeämmin keskeisen roolin ja Luther jopa kutsuukin sitä pääopinkohdaksi.³

Jos siis luterilaisen reformaation alkuaikojen teologiasta halutaan hakea keskeistä ydintä, ainakin Lutherin ja hänen kollegojensa mielestä vanhurskauttamisoppi on juuri tätä. Luterilaista vanhurskauttamisoppia on yleisesti hahmoteltu ”sola” eli ”yksin” –iskulauseiden avulla. Vanhurskauttamisen tapahtuu siten yksin uskosta, yksin armosta, ja yksin Kristuksen vuoksi. Näiden lisäksi puhutaan myös reformaation teologian raamattuperiaatteesta eli ”yksi Raamattu” –periaatteesta. Yleisellä tasolla se tarkoittaa periaatetta, jonka mukaa Raamattu on kristillisen

¹ Lohse 1999, 179; Gassmann & Hendrix 1999, 27.

² Maurer 1978, 68.

³ Apol. 4; Schmalkaldenin opinkohdat 2,1.

uskon ylin auktoriteetti. Se voidaan ymmärtää myös vanhurskauttamisen yhteydessä niin, että vanhurskauttava usko kohdistuu ainoastaan Raamatussa ilmoitettuun evankeliumiin.⁴

Nämä ”yksin” –iskulauseet voidaan johtaa varhaisten luterilaisten teologien kirjoituksista ja kaikki ne löytyvät sisällöllisesti Lutherin teoksista sekä luterilaisista tunnustuskirjoista.⁵ Tunnettu saksalainen systemaattikko Eberhard Jüngel on esittänyt valaisevalla tavalla mallin, kuinka nämä ”yksin” –iskulauseet liittyvät sisällöllisesti toisiinsa. Käytän seuraavassa hyväkseni Jüngelin hahmottelemaa mallia, avaten kuitenkin yksittäisiä lauseita erityisesti uudemman Luther-tutkimuksen avulla.⁶

Kaiken perustana on se, että vanhurskauttaminen tapahtuu yksin Kristuksen vuoksi. Tämä tarkoittaa sitä, että historiassa tapahtuneella Kristuksen sovitustyöllä on ainutlaatuinen asema ihmisten vanhurskauttamisen lähteenä. Laajemmassa teologisessa mittakaavassa Kristuksen sovitustyö puolestaan perustuu inhimillisen ja jumalallisen yhdistymiseen hänen persoonassaan ja edelleen kolmiyhteisen Jumalan toimintaan inkarnaatiossa. Ihmisen pelastuminen perustuu siis olennaisesti Jumalan olemukseen ja toimintaan ja tätä kuvastaa myös Augsburgin tunnustuksen rakenne, joka alkaa Jumalaa, perisyntiä ja kristologiaa käsittelevillä artikloilla, joiden jälkeen seuraa heti neljäs, vanhurskauttamista koskeva artikla.⁷

Ensimmäinen iskulause katsoo vanhurskauttamista siitä näkökulmasta, että mihin kaikki perustuu. Tällä on ollut valtava pastoraalinen merkitys, kun luterilaisessa hengellisyydessä on voitu kääntää ihmisen katse pois hänestä itsestään, kohti Kristusta, joka on sovittanut koko maailman synnit jo kauan ennen kuin itse olimme edes olemassa. Tästä näkökulmasta huolimatta tosin jää kytemään kysymys, miten ja millä ehdoilla tämä pelastusteko tulee juuri minun osakseni.

Kristuksen sovitustyötä painottava ”yksin Kristuksen vuoksi” johtaa suoraan iskulauseeseen ”yksin armosta”, joka puolestaan luterilaisuudessa painottaa ihmisen täydellistä riippuvuutta Jumalan toiminnasta vanhurskauttamisessa. Tässä yhteydessä puhutaan usein ihmisen passiivisuudesta

⁴ Jüngel 2004, 114-115.

⁵ Maurer 1978, 79; 89-108; Jüngel 2004, 114-115; Leppin 2006, 116-117

⁶ Jüngel 2004, 114-115.

⁷ Jüngel 2004, 114-115.

pelastuksensa suhteen, mutta luterilaisen teologian historia on osoittanut, ettei ihmisen oman osuuden määrittely tai huomiotta jättäminen ole ollut helppoa.⁸ Lutherille itselleen keskeistä oli rajata pois ihmisen omat hyvät teot ja niiden tuottama ansio Jumalan edessä. Samoin hän näki, ettei vanhurskauttamisen perustaksi tule asettaa ihmisessä itsessään heräävää rakkautta Jumalaa ja lähimmäistä kohtaan, niin tärkeitä teemoja kuin ne hänellekin olivat. Lutherin mukaan ihmiseltä vaaditaan ainoastaan, että hän uskoo evankeliumin.⁹ Uskoa ja evankeliumia Luther ei kuitenkaan pitänyt varsinaisesti ihmisen tekoina, vaan hän käsitti ne pohjimmiltaan Jumalan armon toimintana. Kuitenkin juuri kysymykseen mitä ihmiseltä vaaditaan vanhurskauttamisessa pyrkivät vastaamaan kaksi jäljellä olevaa ”yksin” –iskulausetta: ”yksin Sanan kautta” ja ”yksin uskosta”.

Kuten edellä mainittiin, ”yksin Raamattu” tarkoittaa vanhurskauttamisen yhteydessä sitä, että vanhurskauttava usko syntyy vain silloin, kun evankeliumi Kristuksesta kohtaa syntisen ihmisen. Tässä yhteydessä periaatteen voikin paremmin esittää muodossa ”yksin Sanan kautta”. Vaikka lain saarnalla on oma tärkeä osansa luterilaisen teologian mukaan, usko syntyy vasta kun ihminen kuulee evankeliumin Kristuksen sovitustyöstä. Jumalan Sana ei tässä tarkoita kuitenkaan ainoastaan puhuttuja sanoja, vaan yhtä tärkeä osa on kasteen ja ehtoollisen sakramenteilla, jotka ovat Lutherin mukaan Sanaa näkyvässä eli konkreettisesti tai aineellisessa muodossa.¹⁰

Tämän iskulauseen merkitys korostui Lutherin myöhästeologiassa, kun hän käytti periaatetta vetäessään rajaa aikansa spiritualistisia näkemyksiä kohtaan. Siinä yhteydessä hän usein muotoili periaatteen seuraavalla tavalla: Pyhä Henki tulee ihmiseen vain aineellisten välineiden kautta, joita ovat Sana ja sakramentit. Laajan raamatullisen aineiston avulla Luther pyrki osoittamaan, että Jumalan toimintatapa on aina ollut tämän mallin mukaista, aina paratiisista kristillisen kirkon aikaan asti. Tällä hän pyrki vastaamaan näkemyksiin, joissa odotettiin Pyhän Hengen välittömää vuodatusta ja korostettiin sitä, ettei todellista hengellistä auktoriteettia ole muilla kuin niillä, jotka ovat saaneet Jumalan Hengen tällaisen välittömän vuodatuksen kautta. Jälkimmäistä, spiritualistista näkemystä Hengen toiminnasta, Luther löysi monistakin kiistakumppaneistaan, toisinaan myös ylitulkiten heidän kirjoituksiaan.¹¹

⁸ Jüngel 2004, 115; Vainio 2004, 268-273.

⁹ Jüngel 2004, 115.

¹⁰ Jüngel 2004, 115.

¹¹ Kärkkäinen 2005, 186-197; Lohse 148; 238.

”Yksin Sanan kautta” on siten Lutherilla myös pneumatologinen eli Pyhän Hengen olemusta ja toimintaa kuvaava periaate. Pyhä Henki näyttäytyy sen valossa rinnakkaisena kolmiyhteisen Jumalan toisen persoonan eli Pojan kanssa. Niin kuin jumalallinen Poika yhdistyi inkarnaatiossa aineellisen todellisuuden kanssa, niin myös Pyhä Henki toimii kirkossa aineellisten välineiden kautta. Näkemystä Pyhän Hengen toiminnasta voidaan siten kutsua inkarnatoriseksi, vaikka Luther korostikin usein, että jumalallisen ja inhimillisen yhteys Kristuksessa on ainutkertainen hypostaattinen unio, kun taas Pyhä Henki käyttää aineellista todellisuutta välineenään eri tavalla eikä yhdisty siihen yhtä syvästi ja lopullisesti kuin Kristus.¹²

Pyhän Hengen inkarnatorista toimintaa Luther kuvaili vuosittain saarnaamisensa helluntaipäivän saarnoissa. Niissä hän avaa ensimmäisen helluntain ihmeiden vertauskuvallista merkitystä. Voimakas tuuli, tuliset kielet ja kielilläpuhumisen ihme kuvastivat Lutherin mukaan jo itse fyysisyytensä kautta Pyhän Hengen toiminnan inkarnatorista luonnetta. Edelleen niissä kuvastui evankeliumin julistuksen luonne, jossa keskeistä oli se, että evankeliumia julistetaan kaikkien kansojen kielillä sekä Kristuksen opetuslapsien sydämissä vaikuttava rohkeus ja jumalallinen rakkaus.¹³

Lutherin mukaan ensimmäisenä helluntaina ja alkukirkossa esiintyneet ihmeet liittyivät olennaisesti kirkon lähetystilanteeseen, jossa Jumala tahtoi vakuuttaa epäuskoiset evankeliumin totuudesta. Kirkon vakiinnuttua näkyvään todellisuuteen sitoutuneen Pyhän Hengen työn rooli jäi saarnatulle Sanalle ja sakramenteille. Kyse ei ole Lutherin mukaan Pyhän Hengen voiman hiipumisesta, ja hän näkikin oman aikansa reformaatiossa samanlaisia ihmeenomaisia piirteitä kuin alkukirkon julistuksessa. Ohimennen hän myös huomauttaa, että jos Jumala näkisi hyväksi käyttää sananjulistuksen apuna ihmetekoja, voisi niitä esiintyä nykyajassakin. Oman aikansa pyhimysten aikaansaamiksi sanottuja ihmetekoja Luther ei kuitenkaan pitänyt Pyhän Hengen toimintana.¹⁴

¹² Kärkkäinen 2005, 160-164.

¹³ Kärkkäinen 2005, 175-180.

¹⁴ Kärkkäinen 2005, 180-193.

Keskeistä iskulauseessa ”yksin sanan kautta” on se, että vanhurskauttaminen tulee yksilöön ulkoapäin, toisten ihmisten ja koko kristillisen kirkon kautta. Pelastus alkaa siis kolmiyhteisen Jumalan työnä, jatkuu Jumalana ja ihmisenä vaikuttaneen Kristuksen kautta, ja lähestyy yksilöä ulkopuolelta kristittyjen yhteisön eli kirkon välityksellä. Kaikki tämä tietenkin Jumalan armon vaikutusta.¹⁵

Lopuksi viimeinen iskulause ”yksin uskosta” tuo sen, mikä jää ihmisyksilön osaksi vanhurskauttamisen prosessissa ja se on usko evankeliumiin. ”Yksin uskosta” –lausetta ei voi kuitenkaan pitää vain lisänä luterilaiseen vanhurskauttamisoppiin, vaan se on sen kova ydin.¹⁶ Luterilaiset esittivät sen muun muassa Augsburgin tunnustuksessa keskeisimpänä opinkohtanaan, ja joutuivat juuri sitä eniten puolustamaan paavin asettamien teologien kritiikkiä vastaan. Vielä viimeaikaisissa luterilaisten ja katolisen kirkon välisissä oppineuvotteluissakin oppi vanhurskauttamisesta yksin uskosta on ollut yksi vaikeimmista kysymyksistä kirkkokuntien välillä.¹⁷

Kuten edellä mainitsin, Lutherille oli keskeistä, että ihmiseltä vaaditaan vanhurskauttamiseen ainoastaan, että hän uskoo evankeliumin. Tämä pieni sana ”ainoastaan” voi kuitenkin kasvaa ihmisen mielessä suureksikin vaatimukseksi, jolloin siitä kasvaa uusi ansiollinen teko, jonka perusteella koko vanhurskauttamisen katsotaan tapahtuvan. Näyttivätkö Lutherille ja hänen aikalaisilleen usko ja evankeliumin julistus niin vähäisessä määrin ihmisen toiminnalta, ettei niitä tule ajatelleeksi ihmisen tekoina tai ansioina?

Luther tunsikin keskiajan tavan ymmärtää usko ja rakkaus aivan tietynlaisina ihmissielun kykyinä, jotka armo herättää ja muuntaa ihmisessä toimiviksi ylliluonnollisiksi hyveiksi. Tämän sijaan hän halusi korostaa sitä, että usko ja rakkaus ovat täydellisesti riippuvaisia kolmiyhteisen Jumalan läsnäolosta ihmisessä. Niillä ei ole omaa olemistodellisuutta ilman että Jumala asuu ihmisessä Pyhän Hengen kautta. Uskon yhteydessä Luther puhuu yleensä Kristuksen läsnäolosta ja rakkauden yhteydessä Pyhän Hengen läsnäolosta. Jumalan läsnäolon ajatus on Lutherin teologiassa perimmäinen selitys sille, miksi vanhurskauttava usko ei ole ihmisen omaa tekoa ja

¹⁵ Jünger 2004, 115.

¹⁶ Jünger 2004, 116.

¹⁷ Ks. esim. *Justification in the Life of the Church*, 47-49.

ansiota. Tavallaan se siis muodostaa linkin iskulauseiden ”yksin armosta” ja ”yksin uskosta” väliille.¹⁸

Edellä mainitut neljä iskulausetta ovat systemaattinen malli, jolla on haluttu tiivistää olennainen osa luterilaisesta vanhurskauttamisopista. Kun Luther esitteli aneteesinsä julkisuuteen ja reformaatioliike alkoi, oliko hänellä kirkkaana mielessään neljän iskulauseen mukainen ohjelma? Vastausta on etsitty tutkijoiden parissa pitkään keskustelussa, jota on käyty niin sanotun reformatorisen murroksen ajankohdasta ja luonteesta. Lähes kaikki Lutherin teologiaan laajasti tutustuneet ovat yhtä mieltä siitä, että Luther aloitti teologisen työskentelynsä myöhäiskeskiajan teologian puitteissa, mutta elämänsä loppupuolella edusti keskiajan teologiasta radikaalisti eroavaa uudenlaista teologiaa, jota on kutsuttu reformatoriseksi teologiaksi.

Uuden teologian syntyajankohtaa on innokkaasti pyritty etsimään hänen kirjoitustensa perusteella. Innoitusta tähän etsintään ovat antaneet Lutherin omat myöhemmät kuvaukset hänen teologiansa synnystä. Niiden joukossa kiinnostusta on herättänyt erityisesti teksti vuodelta 1545, jossa hän muistelee sitä, kuinka hän omien sanojensa mukaan ymmärsi sen, että vanhurskauttaminen tapahtuu uskosta. Luther kuvaa tätä tapahtumaa seuraavasti:

”Lopulta minä yötä päivää asiaa pohtiessani Jumalan armosta kiinnitin huomioni lauseyhteyteen, nimittäin: ‘Siinä Jumalan vanhurskaus ilmestyy, niin kuin kirjoitettu on: Vanhurskas on elävä uskosta’, ja siinä aloin käsittää Jumalan vanhurskaudeksi sen, minkä varassa vanhurskas Jumalan lahjana elää, nimittäin uskosta, ja että tämän kohdan ajatus siis on, että evankeliumi paljastaa Jumalan vanhurskauden, nimittäin hänen passiivisen vanhurskautensa, jolla armollinen Jumala vanhurskauttaa meidät uskon kautta, niin kuin kirjoitettu on: Vanhurskas on elävä uskosta. Tällöin minä tunsin itseni suorastaan uudesti syntyneeksi ja astuneeni avoimista porteista suoraan paratiisiin. Silloin näyttäytyivät minulle heti paikalla koko Raamatun toiset kasvat.”¹⁹

Tämä ja muutamat muut samankaltaiset Lutherin omat kuvaukset ovat saaneet tutkijat vuosikymmenien ajan etsimään sopivaa ajankohtaa kokemukselle, joka muutti Lutherin teologian

¹⁸ Vainio 2004, 43-57.

¹⁹ Lutherin esipuhe latinankielisten teostensa julkaisuun 1545. Martin Luther, *Werke* (Weimarer Ausgabe= WA) 54:1, 186.

keskiaikaisesta lopullisesti reformatoriseksi. Erään tekstin perusteella kokemuksesta on kutsuttu tornikokemukseksi, koska Luther sanoo kokemuksen tapahtuneen myöhemmän asuintalonsa, silloisen augustinolaisuostarin tornissa.²⁰

Yksimielisyyttä teksteissä kuvatun kokemuksen sisällöstä, merkityksestä tai ajoituksesta ei ole kuitenkaan löytynyt. Ajankohdaksi on esitetty monia eri vuosia Lutherin Wittenbergin ajan alkupuolelta aina vuoteen 1520 asti.²¹ Vaikeus muodostaa kuvausten eri yksityiskohdista yhtenäistä kuvaa tapahtumasta sai kirkkohistorioitsija Bernhard Lohsen jo 1990-luvulla varoittamaan siitä, ettei tekstien kuvaamaa tapahtumaa pidä ymmärtää ainakaan Lutherin koko teologiaa kattavana murroksena, jollaisena se on perinteisesti ymmärretty. Lutherin teologian eri osa-alueissa tapahtui monenlaisia kehityskulkuja aina 1520-luvulle asti, jotka yhdessä muodostivat sen, mikä tunnetaan reformatorisena teologiana.²²

2000-luvun tutkimuksessa kirkkohistorioitsija Volker Leppin on jatkanut samoilla linjoilla arvioidessaan tulkintoja ns. reformatorisesta murroksesta. Vertailtuaan eri tulkintoja Leppin päätyi esittämään, että luultavasti kyse ei edes ole yhdestä kokemuksesta, johon voitaisiin yhdistää kaikki se, mitä Luther siitä myöhemmin sanoo. Yhtenä keskeisenä perusteena tälle näkemykselle hän pitää huomioita, jotka nousevat tekstien rakenteen tarkastelusta. Niissä näkyy selvästi perinne, jolla on kuvattu hengellisesti käänteentekevää kokemusta jo ennen Lutheria. Tällaisen kertomustyypin klassikko on Lutherinkin hyvin tuntema Augustinuksen kuvaus kääntymyksestään milanolaisessa puutarhassa. Muistelmapätkillä oli siten enemmän retorinen ja opettava tehtävä eikä Lutherilla ollut tarkoituksena antaa historiallisesti tarkkaa kuvausta toimintansa alkua ajoilta.²³

Reformatorisen murroksen sijaan Leppin tarjoaa valaisevan kuvauksen siitä, kuinka aiemmin mainitsemani reformatoriset ”yksin” –iskulauseet tulivat yksi toisensa jälkeen osaksi Lutherin teologiaa. Varhaisin niistä on Jüngelinkin korostama yksin Kristuksen vuoksi. Kristus-keskeisyys näkyy voimakkaasti jo vuonna 1513, aivan Wittenbergin ajan alussa, ja Kristuksen korostamiseen

²⁰ Leppin 2006, 108-110.

²¹ Leppin 2006, 109-110.

²² Lohse 1999, 94.

²³ Leppin 2006, 113; 115

häntä rohkaisi erityisesti rippi-isänsä ja silloinen esimiehensä Johann Staupitz. Augustinuksen myöhäisteosten avulla Luther taas vakuuttui Roomalaiskirjeen luentojen aikana ja jälkeen 1516 ja 17 siitä, että vanhurskauttaminen tapahtuu yksin armosta. ”Yksin uskosta” –periaate kiteytyi vasta vähitellen tämän jälkeen, ja siinä yksi keskeinen vaihe oli Heidelbergin disputaatio vuonna 1518, jossa Luther esitteli teologisen ohjelmansa sääntökuntansa jäsenille. Heidelbergissä Luther ei kuitenkaan vielä selkeästi muotoillut ”yksin uskosta” –periaatetta ja Heidelbergin disputaatio tunnetaan paremmin Lutherin käyttämästä käsitteestä ristin teologia.²⁴

Vasta seuraavana vuonna kuvaan tulee mukaan ensimmäistä kertaa periaate ”yksin Raamattu” ja sekin aluksi Philipp Melancthonin muotoilemana.²⁵ Tosin Lutherista kerrotaan jo hänen luostarivuosiensa Erfurtista, että hän oli poikkeuksellisen kiinnostunut Raamatusta.²⁶ Sen sijaan se, että Lutherin tehtäväksi tuli Wittenbergissä nimenomaan luennointi Raamatun kirjoista, ei vielä ollut mitään poikkeuksellista. Lutherin ympäristössä raamattuluentojen pitäminen oli kaikkien teologian professoreiden keskeinen tehtävä.²⁷ Apuna he käyttivät tuon ajan parhaita kommentaareja ja humanistisen vaikutuksen kautta he ottivat käyttöön myös monenlaisia uusia apuneuvoja kuten sanakirjoja ja kielioppeja. Raamatun pitäminen teologian korkeimpana tai jopa ainoana auktoriteettina ei ollut vierasta keskiajan teologiassakaan. Tämä ei kuitenkaan johtanut senkaltaiseen Raamatun korostukseen teologian perustana ja vanhurskauttamisen välineenä, joka tunnetaan reformaation ”yksin Raamattu” –periaatteena. Erityisesti Raamatun auktoriteetin asettaminen paavin ja kirkolliskokousten auktoriteettia vastaan erotti luterilaisen reformaation lopullisesti keskiajan kirkosta.²⁸

Vuonna 1520 kaikki neljä periaatetta jo esiintyvät Lutherin teoksissa, joita kutsutaan reformatorisiksi pääkirjoituksiksi. Näihin kuuluu muun muassa teos Kristityn vapaudesta. Teesien naulaamisen aikaan 1517 Lutherin vanhurskauttamisoppi oli siis jo pitkälle kehittynyt, mutta sen keskeinen ajatus uskonvanhurskaudesta ei ollut vielä loppuun asti hiottu.

²⁴ Leppin 2006, 116-117.

²⁵ Leppin 2006, 117.

²⁶ Leppin 2006, 46.

²⁷ Leppin 2006, 66.

²⁸ Lohse 1999, 187-188.

Teesien naulaamisen aikaisen Lutherin ja vanhan Lutherin ajatusmaailman ero tulee selvästi esiin, kun vertaillaan hänen edellä mainittua kuvausta kääntymyksestään vuodelta 1545 vastaavaan kuvaukseen, joka löytyy Lutherin vuonna 1518 julkaisemasta aneteesien selityksestä. Molemmissa korostuu sana ”suloinen”, mutta vuoden 1518 tekstissä Luther liittyy sen vanhurskauden sijaan sanaan rippi tai katumus, joka oli aneteesien keskeinen teema. Latinan kielessä molempia vastaa sana poenitentia. Samoin Luther korostaa molemmissa teksteissään sitä, kuinka kokemus antoi hänelle uuden näkökulman Raamatun teksteihin, mutta aiemmassa tekstissä tämäkin koski nimenomaan sanaa katumus.²⁹

Vuoden 1518 kertomuksessa Lutherille tärkeää oli ajatus, että katumus ”vuotaa Kristuksen haavoista”, kuten hän asian ilmaisee. Tämän asian ymmärtämiseen häntä auttoi Johann Staupitz, jolle hän omisti tekstinsä. Lutherin mukaan erityisesti Staupitzin ajatus siitä, että katumuksen tulee alkaa ainoastaan rakkaudesta Jumalaan ja Jumalasta itsestään, teki hänelle sanasta katumus uudella tavalla suloinen. Luther kuvaa tätä kokemusta niin, että hänestä Staupitz puhui ikään kuin suoraan taivaasta. Kielikuva muistuttaa hyvin läheisesti vuoden 1545 kertomuksessa olevaa kuvaa aukeavista paratiisin porteista.³⁰

Kertomusten vertailu vahvistaa Lutherin muista teksteistä nousevaa kuvaa siitä, että vielä aneteesien julkaisemista seuraavana vuonna 1518 Lutherille keskeinen tapahtuma oli jo monta vuotta aiemmin tapahtunut Jumalan armon keskeisyyden löytäminen ja siihen liittyvä uudenlainen käsitys katumuksesta. Käsitys vanhurskauttamisesta yksin uskosta oli jo tuolloin muotoutumassa, mutta sillä ei ollut Lutherille itselleen vielä sellaista keskeistä merkitystä, mikä sillä oli vanhalle Lutherille. Sen sijaan ajatukset Kristuksen keskeisyydestä ja armollisesta Jumalasta ja näistä syntyvästä rakkaudesta Jumalaan olivat pohjana voimakkaalle positiiviselle kokemukselle katumuksen suloisuudesta.³¹

Jos jätämme pois kysymyksen Lutherin eri aikoina kirjoittamien kuvausten historiallisesta tarkkuudesta, voidaan niiden avulla kuitenkin hahmotella Lutherille tärkeitä peruskokemuksia, joita voidaan pitää osana reformaation keskeistä sisältöä. Luterilaisuutta ei ole aina pidetty

²⁹ Leppin 2006, 110-111.

³⁰ Leppin 2006, 111.

³¹ Leppin 2006, 111.

erityisen kokemukseksena kirkkokuntana. Sen sijaan on luterilaisen identiteetin keskuksiksi nostettu yleensä ”yksin”-iskulauseiden kaltaisia opillisia periaatteita. Lutherin omassa teologiassa kokemuksellisuus kuitenkin nivoutui kiinteästi yhteen opin kanssa. Lutheria voikin pitää teologianhistoriassa yhtenä kokemuksen teologian klassikoista. Jo varhain hän edusti käsitystä, jonka mukaan vain kokemus tekee teologin. Kokemuksen vastapainona tulee teologiassa olla kuitenkin Raamatun sana lakina ja evankeliumina. Lain ja evankeliumin todellinen ymmärtäminen on kuitenkin mahdollista vain, kun ne koetaan todeksi käytännön kristillisessä elämässä, johon kuuluu sekä vastoinkäymisiä että Jumalan antamaa lohdutusta ja iloa.³²

Opillisten ”yksin”-periaatteiden rinnalla voidaan siis tarkastella myös Lutherin kuvaamia kokemuksia, joille hän itse antaa teksteissään elämää käänteentekevästi muuttavan arvon. Kahdessa edellä mainitussa kuvauksessa Luther kuvaa erityisesti sitä, miten hän koki Jumalan uudella tavalla. Näistä voimme erottaa kolme kokemusta Jumalasta, joita voisi hyvällä syyllä kutsua reformatorisiksi peruskokemuksiksi.

Ensimmäisenä esiin nousee kokemus Jumalan läheisyydestä. Kokemus Jumalan läheisyydestä osana kaikkien kristittyjen elämää oli keskeinen osa jo Luther varhaisteologiaa. Osaltaan hän liittyi siinä mystiikan perinteeseen, mutta Jumalan läheisyyden kokemuksen intensiivisyys näyttää olleen tyyppillistä juuri Lutherille. Tämä kokemus sisälsi Lutherille kaksi puolta: Jumalan vihan ja Jumalan rakkauden kokemuksen.³³ Vaikka pelko Jumalan vihasta syntistä kohtaan seurasi Lutheria koko hänen teologisen uransa ajan, sen vastapainona oli jo alkuajoista lähtien yhä voimakkaampi kokemus rakastavasta Jumalasta. Alkuvaiheessa Lutherille oli keskeistä, että Jumalan rakkauden ymmärtäminen aikaansaa kristityssäkin rakkauden Jumalan käskyihin ja oikeanlaisen katumuksen, mutta myöhemmin hän korosti sitä, että rakkaus syntyy nimenomaan uskosta Jumalan lupauksiin evankeliumissa. Uskosta tulee siten varsinainen perusta kokemukselle Jumalan rakkaudesta, vaikka ajatus Jumalan rakkauden synnyttämästä ihmisen rakkaudesta ei poistukaan.

Toinen keskeinen Lutherin kuvauksista nouseva kokemus on kokemus Jumalan puhuteltavana olemisesta. Vuoden 1518 kuvauksessa Staupitz sai toimia Jumalan sanansaattajana, mutta vanhan

³² Kärkkäinen 2016.

³³ Lutherin suhteesta mystiikkaan, katso Hamm 2007.

Lutherin kuvauksessa vuodelta 1545 kuva on yleispätevämpi näky avonaisista paratiisin porteista. Kokemus Jumalan puhuteltavana olemisesta liittyy kiinteästi kokemukseen Jumalan läheisyydestä, mutta samalla siinä on muitakin ulottuvuuksia. Sen kontekstina on Raamatun lukeminen, joten Jumalan puhuttelu ei ole Lutherille mystiikan tai spiritualismin äärisuuntausten kaltaista välitöntä tai inhimillisestä kielestä riippumatonta kokemista. Se on kuitenkin voimakkaasti kokemuksellista ja vaikuttaa ihmiseen paitsi ymmärtävänä myös tuntevana kokonaisuutena. Keskeistä on Jumalan puhuttelun aikaansaama kokemus Jumalan suloisuudesta, joka on yksi Lutherin teologiassaan laajasti kuvaamasta tunnekokemusten kirjosta.

Kokemus Jumalan puhuteltavana olemisesta johtaa välittömästi kolmanteen kokemukseen, joka on uudistunut ymmärrys Raamatun sanojen merkityksestä. Vanhan Lutherin mielestä tämä kokemus sisältää ymmärryksen uskonvanhurskaudesta, jonka hän jo tuossa vaiheessa löysi laajasti Raamatun teksteistä, sekä Vanhasta että Uudesta testamentista. Uuden tulkinnallisen näkökulman kautta hän luennoissaan ikään kuin sovelsi kahta edellistä peruskokemusta. Raamatussa näet puhuu Lutherin mukaan Jumala, joka lähestyy jokaista ihmistä. Hänen puheensa on kuitenkin kahdenlaista, ja tässä kahdenlaisessa puheessa ihmisen kohtaavat kahdenlaiset Jumalan kasvot. Aluksi hän on pelottava lain Jumala, joka kymmenen käskyn ja rakkauden kaksoiskäskyn kautta paljastaa kaikkien ihmisten syntisyyden ja vielä kristityissäkin läsnäolevan vanhan ihmisen. Nämä lain Jumalan kasvot eivät ole kuitenkaan Lutherin mukaan ole Jumalan syvin olemus. Syvin olemus on evankeliumin kautta Raamatussa puhuvan rakastavan Jumalan kasvot, joka lohduttaa ja tekee iloiseksi ihmisen, jossa laki ja oma kuolevaisuus on synnyttänyt kuoleman ja ikuisen tuomion pelkoa.

Yhteenvetona haluaisin muistuttaa kolmesta ensimmäisen helluntain ihmeestä, jotka olivat taivaasta tuleva voimakas tuulenpuuska, tuliset kielet opetuslasten päällä ja evankeliumin saarna eri kansojen kielillä. Lutherin helluntaisaarnojen hengessä voisi luterilaisen reformaation ydinsanomana ja peruskokemukset nähdä vertauskuvallisesti näissä kolmessa kuvassa.³⁴

Taivaasta tuleva tuulenpuuska näyttää meille avonaiset paratiisin portit, joiden takaa Lutherille lienee loistanut ennen kaikkea Kristus maailman syntien sovittajana. Hän on Lutherin mukaan se,

³⁴ Lutherin helluntai-ihmeen tulkinnasta, ks. Kärkkäinen 2005, 174-180.

joka näyttää meille lain Jumalan naamion takaa Jumalan todelliset kasvot. Tuulen puhaltaminen kuvaa myös Jumalan puhetta ihmisille, joka toisaalta tulee Sanan kautta ulkoapäin, mutta toisaalta myös tuo mukanaan Jumalan läsnäolon ja uskon, jolla evankeliumi otetaan vastaan. Tuulen lailla tuleva Jumalan Henki saa aikaan suloisen tietoisuuden Jumalan läsnäolosta, jota kuvaa tulisten kielten ihme ja joka edelleen antaa uutta rohkeutta vaikeuksien keskellä. Tämä sai aikaan opetuslapsissa uuden ymmärryksen Raamatun tekstistä ja sen kautta eri kansojen kielillä saarnaamisen ihmeen, joka edelleen jatkoi uskon syntymisen ketjua aina meidän päiviimme saakka.

Tähän kuvaan haluan jättää meidät muistelemaan Lutherin aloittamaa reformaatiota.

Kirjallisuus

Gassmann, Günther & Hendrix, Scott. *Fortress Introduction to the Lutheran Confessions*. Fortress Press: Minneapolis 1999.

Hamm, Berndt, "Wie mystisch war der Glaube Luthers?" – *Gottes Nähe unmittelbar erfahren* (toim. B. Hamm ym.). Mohr Siebeck: Tübingen, 2007. 237-288.

Justification in the Life of the Church. A report from the roman catholic - lutheran dialogue group for Sweden and Finland. Church of Sweden; Roman-Catholic Diocese of Stockholm Evangelical-Lutheran Church of Finland; Roman-Catholic Diocese of Helsinki: Uppsala, Stockholm and Helsinki 2010.

Jüngel, Eberhard, "Rechtfertigung. IV. Dogmatisch" – *Religion in Geschichte und Gegenwart* 7. Mohr Siebeck: Tübingen 2004. 111-117.

Kärkkäinen, Pekka. *Luthers trinitarische Theologie des Heiligen Geistes*. Philipp von Zabern: Mainz 2005.

Kärkkäinen, Pekka. "Emotions and Experience in Martin Luther." *Oxford Research Encyclopedia of Religion*. <http://dx.doi.org/10.1093/acrefore/9780199340378.013.353>. Oxford University Press: Oxford 2016.

Leppin, Volker. *Martin Luther*. Wissenschaftliche Buchgesellschaft: Darmstadt 2006.

Lohse, Bernhard. *Martin Luther's Theology. Its Historical and Systematic Development*. Fortress Press: Minneapolis 1999.

Maurer, Wilhelm. *Historischer Kommentar zur Confessio Augustana, Band 2*. Güterloher Verlagshaus Gerd Mohn: Gütersloh 1978.

Vainio, Olli-Pekka. *Luterilaisen vanhurskauttamisopin kehitys Lutherista yksimielisyyden ohjeeseen*. Suomalainen teologinen kirjallisuusseura: Helsinki 2004.